

Att ta hänsyn till eller bortse från kön? Ett nationellt nätverk kring genus och jämställdhet i lärarutbildningar

Susanne Kreitz-Sandberg

Institutionen för beteendevetenskap och lärande,
Linköpings universitet

Björn Pernrud

Tema Genus, Linköpings universitet

Ofta hörs påståenden som "vi behandlar alla lika" eller "jag vill bara ta hänsyn till individens behov". Samtidigt visar ett stort antal studier att pojkar och flickor trots sådana ambitioner behandlas olika. De betar sig också olika och i skolan presterar de olika. Spridningen pojkar respektive flickor sinsemellan är samtidigt mycket stor och en förenklande kategorisering gör mera skada än nytta, när det gäller att skapa jämställda förutsättningar i utbildningen. Även rekryteringen till olika delar av utbildningsväsendet är ojämn mellan kvinnor och män och i den internationella forskningen talas ofta om en feminisering av förskolläraryrket och läraryrket (Murray och Maguire 2007). Hur kan vi gemensamt möta de utmaningar som vi ställs inför, i arbetet med att skapa skolor och lärarutbildningar där alla elever, studerande och lärare får jämlika förutsättningar för sin utveckling?

Genus och jämställdhet är av stor relevans i lärarutbildningen – inte minst eftersom lärarstudierande behöver möta genussensitiva arbetsformer som praktik inför sitt kommande yrke. Detta beskriver intervjuade lärarutbildare i en studie kring genusinkludering i lärarutbildningen (Kreitz-Sandberg, 2013). Utbildningen i skolan ska enligt skollagen "utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna som människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet samt solidaritet mellan människor" (SFS 2010:800, 1 kap. 5 §). För att kunna utveckla hållbara strukturer för en jämställd utbildning krävs det att alla lärare inom skola och universitet visar sitt engagemang.

För att stödja universitetslärare med detta uppdrag har Linköpings universitet inrättat genuslektorat vid samtliga fakulteter (Linköpings universitet 2008). Samtal med lärarutbildare på olika universitet gör tydligt att det inte finns något enkelt svar på hur vi kan leva upp till uppdraget att ge alla lärarstudierande möjlighet att blir verkligt genusedvetna lärare. Därför tog genuslektorn i utbildningsvetenskap i slutet av 2012 initiativet att samla lärarutbildare, forskare och studerande med intresse i genusfrågor till ett första nationellt nätverksmöte kring genus och jämställdhet i lärarutbildningar.

Ett nationellt nätverk

Här vill vi dela några av tankarna som diskuterades under detta nätverksmöte. Det fördes många intressanta diskussioner kring genus i lärarutbildningarna, och tre projekt som mer samlat arbetat med sådana frågor presenterades närmare. Resonemanget i denna artikel handlar om möjligheter och utmaningar att attrahera män med engagemang för jämställdhet till lärarutbildningen och läraryrket, och vi sammanfattar resultaten dels av ett samarbetsprojekt mellan Karlstads universitet och Linnéuniversitet som analyserar hur genuspräglade praktiker kom till uttryck inom

lärarutbildningarna, dels av forskningsprojektet Att utmana blivande NO-lärare som genomförs vid Uppsala universitet och Högskolan i Gävle.

Vi hoppas att informationen upplevs som relevant för många lärare och lärarutbildare och att det finns ett brett intresse att fortsätta samtalet på plats i skolorna och vid lärarutbildningarna. Förhoppningsvis finns det också ett stort intresse för att delta under nästa nätverksmöte som är planerat till hösten 2014 vid Karlstads universitet.

Män ovilliga att utbilda sig till lärare?

Lärarutbildningen rekryterar kvinnor i högre utsträckning än män, och har gjort så under en lång tid. Mönstret är särskilt tydligt på inriktningar som förskollärare, specialpedagogik och grundlärare för de lägre åldrarna. Andelen män på dessa inriktningar är, i runda tal, så låg som en tiondel (Högskoleverket 2009) - så även på Linköpings universitet. Höstterminen 2011 antogs 150 studenter till utbildningen till förskollärare. Av dessa var sju män. Bland de studenter som antogs till grundlärare med inriktning mot förskoleklass och grundskolans årskurs 1-3 var 7 % män, och på inriktningen mot årskurs 4-6 var andelen män en dryg fjärdedel [1]. Men behöver detta egentligen betyda att män är ovilliga att utbilda sig till lärare?

Män med engagemang för jämställdhet

I det linköpingsbaserade projektet Lärarutbildningen - för män med engagemang för jämställdhet, lett av professor Nina Lykke, och med medverkan av FD Björn Pernrud, har arbetet snarare utgått ifrån att det finns grupper av män, som just på grund av att vissa av lärarutbildningens inriktningar uppfattas som kvinnliga - eller snarare feminiserade - sfärer, skulle kunna se dessa som en särskilt intressant och angelägen studiegång till ett särskilt intressant och angeläget yrkesval (Lykke 2010). Projektets vision har varit en lärarutbildning dit många män söker sig just för att genus, och maskulinitet i synnerhet, aktivt och konstruktivt problematiseras inom utbildningen. Att lärarutbildningen i flera av sina inriktningar sedan tidigare är feminint kodad tillvaratas här som en tillgång: män blir i detta sammanhang synliga för sig själva som män och som genusvarer. I utbildningen blir detta en språngbräda i arbetet med att göra män medvetna om sina genusmärkta privilegier och sin roll i en genusordning, så att de i förlängningen på konstruktiva sätt kan ta ansvar för denna position. Till denna lärarutbildning söker sig män som känner ett engagemang för jämställdhet, och ett ansvar för att åstadkomma förändring.

Inom projektet har intervjuer genomförts som på många sätt gett näring åt tanken om manliga lärarstudenter som engagerade av genus- och jämställdhetsfrågor. Inför intervjuerna kontaktades män som redan studerade till lärare, och inom ramarna för en gruppintervju och tre individuella intervjuer fördes samtal med dessa män om deras skäl att söka utbildningen, deras upplevelser av utbildningen och av att där vara män i minoritet. Samtalen handlade om genusinnehållet i utbildningarna, och om synen på mäns roll i skolan.

Mäns roll i ett feminiserat läraryrke?

Ett återkommande tema i intervjuerna är frågan om vilken skillnad ett ökat deltagande av män egentligen skulle innebära. Här framhåller ofta informanterna att män kanske inte skulle bidra med något nytt till verksamheten, men att deras deltagande ändå skulle vara viktigt, genom att det luckrar upp vedertagna föreställningar om feminitet och maskulinitet. Det skulle alltså finnas en mer generell jämställdhetsvinst med ett ökat manligt deltagande i skolans tidiga år. Genom att visa att män, på samma sätt som kvinnor, kan vara omsorgsgivare, kan ansvara för reproduktiva sysslor och kan vara delaktiga i barns liv och verklighet, ifrågasätts feminiseringen av dessa dimensioner av livet. Delvis skulle det vara påvisat att de också är förenliga med maskulinitet, och samtidigt skulle föreställningen att omsorg, hushåll och barnuppfostran är ansvar som är vikta speciellt åt kvinnor luckras upp.

Männen nämner återkommande att de, speciellt i anslutning till utbildningen och i verksamheten i skolan, beröms för sitt utbildningsval, och att de ofta möts av uppfattningen att det är glädjande att se män i sammanhang där de annars är sällsynta. Männerna upplever sig med andra ord som välkomna in i sfärer som annars främst befolkas av kvinnor. Detta kan jämföras med sammanhang där kvinnor är i minoritet, och snarare upplever sig som ovälkomna, utsatta och motarbetade. Medan männen - inte minst i våra intervjuer - vittnar om att de ges en särställning där de omgärdas av högre status än deras kvinnliga studiekollegor och genom att deras yttrande får större utrymme och bättre gehör, vittnar kvinnor i minoritet ofta om att de utsätts för sexuella trakasserier, och möts av könsdiskriminerande stämningar (Pernrud 2004).

Demokratiska förhållningssätt

När de intervjuade männen talar om innehållet i utbildningen, beskriver de genus som ett tydligt inslag. Någon menar att det ibland tenderar att bli lite av ett bihang, inte fullt så integrerat som det kunde vara, och någon annan upplever att genusfrågor ibland skymmer sikten för mer generella normfrågor. Kunskap om genus, resonerar informanterna, är viktig för att den hjälper dem att bättre förstå och bemöta flickors och pojkars olikheter och olika villkor i skolans unga år. Någon av de intervjuade männen talar också om sitt genusperspektiv som en viktig resurs för att kunna motarbeta de mekanismer som annars förstärker skillnader mellan flickor och pojkar, och mellan deras möjligheter och friheter.

En av informanterna pekar på att det alltid finns ytterligare perspektiv och kunskaper som utbildningen skulle kunna innehålla, men som inte riktigt får plats. Genus, menar han, är en av de många frågor som får mindre utrymme än vad den, i den bästa av världar, skulle kunna få. Intervjun berör också mer generellt frågan om vilket innehåll som borde vara prioriterat i utbildningen. Informanten argumenterar för att det inte i så stor utsträckning är de specifika ämneskunskaperna som studenten behöver ta med sig från utbildningen, utan snarare en beredskap att möta frågor om hur en lärare kan ta sig an strävansmål som att stimulera jämställdhet eller utveckla demokratiska förhållningssätt.

Tillgodose jämställdhetsidealet!

Intervjuerna berättar om män som är intresserade av genus, som vill bidra till ett mer jämställt samhälle och en mer jämställd skola, och som i detta funnit delar av sin motivation till att utbilda sig till lärare. Intervjuerna antyder också något om hur utbildningarna än bättre skulle kunna tillvarata och fördjupa detta engagemang. För att relevans av genus för den framtida lärargärningen ska bli tydligare, behöver genusfrågor knytas närmare till den utbildningsvetenskapliga kärnan, och till utbildningens ämnesinnehåll. Om det också kan göras tydligare att genus är något som aktivt och kontinuerligt görs av oss alla, skulle möjligheterna stärkas ytterligare för våra studenter - män och kvinnor - att aktivt reflektera kring, ta ansvar för och påverka sin genusmärkta position. En sådan lärarutbildning skulle kommunicera tydligare med de många män som är engagerade för jämställdhet, och framstå som ett lockande val, där de idag saknar en tydlig bild av hur deras jämställdhetsengagemang kan komma att präglade deras utbildningsval och yrkesliv.

Jämställdhet och genus som oklara begrepp i lärarutbildningen

Vid nätverksmötet berättade även Maria Hedlin (Linnéuniversitetet) och Magnus Åberg (Karlstads universitet) om sitt projekt Lärarutbildningen utmanar genus som också finansierats av Delegationen för jämställdhet i högskolan. Författarna genomförde observationer och intervjuer vid tre lärarutbildningar. Syftet var att få syn på hur genuspräglade praktiker kom till uttryck inom utbildningarna. Resultaten pekar i korthet på att det fanns en stor oklarhet kring begreppen genus och jämställdhet. Trots att studenterna skulle tillgodogöra sig kunskaper användbara för den framtida yrkesrollen var det inte ovanligt att resonemangen fördes på ett förenklat sätt och att

dessa diskussioner inte heller kopplades till den framtida yrkesrollen. Genus uppfattades som könsskillnader, inte bara av studenter, utan även av lärarutbildare. Stereotyper och förenklingar upprepades utan att de utmanades. Studenterna lyfte fram enskilda erfarenheter som inte problematiserades. Individnivå och gruppnivå blandades utan att skillnaden klargjordes. Privata upplevelser och biologiska könsskillnader var annat som diskuterades på en vardagsnivå, även vid tillfällena när syftet var att diskutera frågorna i relation till genusvetenskaplig litteratur. I kontrast till denna bild fanns också enstaka "eldsjälar" som problematiserade och utmanade studenternas vardagsförståelser och kopplade diskussionerna till studenternas kommande läraruppdrag. En slutsats som dras är att lärarutbildarnas begränsade tidsutrymme och en rad organisatoriska aspekter utgör stora hinder för att tillgodogöra sig vetenskaplig kunskap och utveckla den genusmedvetenhet som uppdraget att arbeta med genusfrågor kräver. Projektet finns beskrivet i rapporten *Lärarutbildningen, jämställdhet och genus* som finns tillgänglig via Internet (Hedlin och Åberg 2011).

Här håller vi inte på med genus, här håller vi på med naturvetenskap!

Såväl det linköpingsbaserade projektet om genusengagerade män i lärarutbildningarna, som Hedlin och Åbergs projekt om villkoren att inom lärarutbildningar utmana föreställningar om genus, gör det tydligt att det finns behov av kreativa och innovativa arbetssätt, för att kunna utveckla våra kunskaper och förmågor att i undervisningen arbeta med frågor kring genus och jämställdhet. Ett sådant åtagande som riktar sig till blivande NO-lärare beskrivs av Kristina Andersson (Uppsala universitet/Högskolan i Gävle). Projektet som just nu pågår med stöd av Vetenskapsrådet drivs av Anita Hussénus, Uppsala universitet gemensamt med Anna T. Danielsson, Kristina Andersson, Annica Gullberg, Minna Salminen-Karlsson och Kathryn Scantlebury (Hussénus m.fl. 2013: 18-19). Forskarna vill fördjupa förståelsen för det faktum att det fortfarande är färre kvinnor än män som väljer naturvetenskapliga karriärer och att olika områden inom det naturvetenskapliga fältet är mer eller mindre öppna för kvinnor. Målet med projektet är, enligt beskrivning på Vetenskapsrådets hemsida, "att skapa ny och fördjupad förståelse av genus och naturvetenskapligt lärande. Detta är viktigt både som ett teoretiskt bidrag till forskning inom naturvetenskapernas didaktik och för att i förlängningen kunna bidra till en mer inkluderande naturvetenskaplig undervisning."

Dåligt självförtroende?

I grundskolans tidigare år undervisar lärare som i vissa fall har begränsade kunskaper inom naturvetenskap/teknik och som uppger att de har ett dåligt självförtroende vid undervisning i kemi, fysik och teknik. Lärarnas osäkerhet får därför konsekvenser för elevernas intresse och lärande i dessa ämnen. Forskning visar också att lärare har olika förväntningar på flickor och pojkar i naturvetenskap/teknik och att lärares förväntningar har betydelse för hur väl elever presterar i ämnena. Lärarutbildningen är därför av central betydelse om man vill åstadkomma förändringar vad gäller kunskaper och attityder till naturvetenskap hos lärarna och i förlängningen hos eleverna. Att lära sig naturvetenskap handlar dock inte enbart om att förstå ämnesbegreppen utan innebär också att få kunskaper om naturvetenskap som en social och kulturell verksamhet.

Projektet syftar också till att undersöka hur en ökad genusmedvetenhet kan åstadkommas hos blivande lärare inriktade mot grundskolans tidigare år och om det i förlängningen kan leda till en förändring av undervisningen i naturvetenskapliga ämnen, både med avseende på innehåll och på utförande. I projektet utforskas lärarstudenters relation till lärande och undervisning i naturvetenskap från ett genusperspektiv: Hur förändras deras syn på naturvetenskap när såväl ämnesinnehåll som undervisning i ämnet belyses med ett kritiskt genusperspektiv? Hur stärks studenten i sin roll som blivande NO-lärare av en sådan vidgning av ämnesundervisningen eller på vilket sätt uttrycks ett motstånd mot att beakta sådana aspekter? Hur skapas identiteter som lärare i naturvetenskap och hur påverkas detta identitetsskapande av ämnesdidaktiska kunskaper och genus(o)medvetenhet? (Hussénus m.fl. 2013) Allt detta är frågor som projektet försöker att besvara genom att följa en årskull lärarstudenter inriktade mot naturvetenskap. Projektet bedrivs

vid Centrum för Genusvetenskap, Uppsala universitet i samarbete med utbildningsvetenskapen vid Högskolan i Gävle.

Det finns många spännande studier som har genomförts i Sverige kring utbildning och genus (Carlberg och Bondestam 2010). Många av resultaten visar att läraryrket och lärarutbildningen har en lång väg att gå innan det har skapats verkligt jämlika förutsättningar för tjejer och killar, kvinnor och män, pojkar och flickor att leva sina liv och utveckla kunskaper och färdigheter, lära sig samt prestera. Beskrivningen här har syftat till att öka beredskapen i skolan och lärarutbildningen att arbeta med dessa viktiga frågor. Det finns inga enkla svar om hur vi borde ta hänsyn till eller bortse från kön i utbildningen. Ett första steg ligger i medvetenhet om att genus skapas i den dagliga interaktionen och arbetet måste ske genom att fortsatt reflektera kring hur vi bemöter varandra i utbildningssammanhang. Det finns ett brett intresse för jämställdhet i lärarutbildningen - inte minst från män som läser till detta utmanande yrke.

1. Källa: Opublicerad statistik, Lärarprogram, Linköpings universitet. Ht 2013 var andelen män i förskollärarprogrammet 10 procent.